

**"Arctic Sunrise" (UDHM, Hollanda Krallığı/Rusya Federasyonu)
Davası Işığında, Uluslararası Hukuk ve Çevre Koruma Eylemleri**

Yrd. Doç. Dr. Esra KATIMAN*

ÖZET

Bu makalenin konusunu, çevre göstericilerinin yapmış oldukları eylemler sırasında Devletler tarafından girilmiş fiillerin hukuksal planda analizi ve bu bağlamda, bireylerin uluslararası hukuk alanında sahip olduğu temel haklar oluşturmaktadır. Denizin korunması söz konusu olduğunda, Devletler her zaman çevre koruma aktörü rolünü oynamazlar. Yetkililer eylemcilere karşı, zaman zaman keyfilik içeren, hatta illegal nitelikte müdahalelerde bulunmaktadırlar. Makalede bu yön « *Arctic Sunrise*» et « *Rainbow Warrior*» davaları ışığında incelenmektedir. Olayların ve davaların başlıca aşamaları özetlendikten sonra, çalışma, özellikle deniz hukuku tarafından da korunan birey hakları üzerinde durur: kişi özgürlüğü hakkı ve toplanma özgürlüğü. «Kamu düzeni» ve «kısıtlamalar» kavramlarına yer veren makalede, bu kavramların, «uluslararası kamu düzeni» ve «uluslararası topluluk» kavramları ışığında yorumlanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Deniz hukuku ve temel haklar, çevrenin korunması, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, «*Arctic Sunrise*», «*Rainbow Warrior*» davaları.

---

* Yar. Doç. Dr. Esra KATIMAN, İzmir Ekonomi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Genel Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Environmental demonstrations and international law in light of the *Arctic Sunrise Case (ITLS, Kingdom of the Netherlands v. Russian Federation)*

ABSTRACT

The subject matter of this Article is the legal analysis of the acts of States during environmental demonstrations of activists and in this framework, the individual's rights under International Law. When the issue is the protection of the waters, the States do not always play the role of protector of the environment. The officials always tend to show arbitrary and yet illegal interference towards the protestors. This issue is examined in this Article in light of the “*Arctic Sunrise*” and “*Rainbow Warrior*” Cases. After a brief summary of the main phases of these Cases, this Article especially emphasizes the individual's rights such as the right of freedom and security and the right of freedom of assembly with respect to the Law of the Sea. In this Article, the concepts of “public order” and “restrictions” are discussed and it is emphasized that these concepts should be interpreted in light of two other concepts which are “international order” and “international community”.

Keywords: Law of the Sea and fundamental rights, protection of the environment, the International Tribunal for the Law of the Sea, the Cases of “*Arctic Sunrise*” and “*Rainbow Warrior*”.

GİRİŞ

Yakın tarihli bir olay olan ve birazdan çeşitli yönleriyle ele alınacak olan *Arctic Sunrise* davası, uluslararası hukuk, deniz çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunun kesişme noktasını göstermesi yönünden anılmaya değer bir örnektir. Bireysel olsun örgütsel olsun, çevre koruma eylemleri, genellikle, ya çevreciler tarafından takip edilen bir *çevre davası* ile somutlaşır ya da çevre eylemcilerine karşı - yürüyüş, gösteri vb. adlar altında yapılan eylemler nedeniyle - yetkililerin giriştiği bir *cezai prosedür* konusu olarak karşımıza çıkar. Her iki durumda da geçerli olacak bir saptama yapmak mümkündür: Birey yönünden çevre

hakkı, bugün insan hakları koruma sistemleri içinde uluslararası bir koruma altındadır. Hatta tamamen ulusal olma niteliği olan bir çevre eyleminin ve sonuçlarının dahi uluslararası bir korumadan yararlanacağı söylenebilecektir. Kaldı ki, deniz ve çevre söz konusu olduğunda, çoğunlukla yabancılık unsuru da olayda -ya gemiye ya denize-denizcilere ya da çevre eylemine neden olan çevresel olayın sınır aşan niteliğine bağlı olarak - bulunduğundan, konu genelde uluslararası hukuku zaten ilgilendirmektedir.

Çevre koruma eylemlerinin uluslararası hukukta nasıl ele alındığı sorusu, çevre eylemlerinin gelişme ve sonuçlarına göre farklılık gösterir. Devletlerin çevre koruma eylemleri içinde çatışma tarafı olarak beliren yerini, iki olay ışığında inceledikten sonra (I), denizde gerçekleşen çevre koruma eylemlerinin sonuçları yönünden değerlendirilmesi, uluslararası hukukun *çevre koruma eylemlerine* çizdiği hukuksal çerçeve içinde bireylere dönük haklar bakımından yapılacak ve bu bölümde, denizde gerçekleşen çevre eylemleri yönünden birey ve/veya birey gruplarının sahip oldukları bazı haklar ele alınacaktır (II).

I) Denizde çatışan taraf, Devlet

Uluslararası hukuk, Devletlere gerek bölgesel düzeyde, gerek küresel boyutta deniz ve deniz yaşamını koruma amaçlı çevre hukuku yaratma ödevi yüklese de, Devletler, her zaman denizi koruma amacı içinde hareket etmemekte, aksine, egemenlik haklarını güçlendirici bazı manevralarda bulunabilmektedirler. Kimi zaman, Devletleri, denizlerdeki egemenlik haklarının kullanımları doğrultusunda, müdahale eden taraf, hatta bir çatışma ortamı yaratıcısı muhatap taraf olarak görebilmekteyiz. Böyle örneklerde, Devlet, çevre hukukunun düzenleyicisi ve bu alanda sorumluluk yüklenmiş bir işbirliği tarafı rolünden çok uzaktır. Devletin egemenlik hakkının kötüye kullanımını teşkil edebilecek nitelikteki bu türden olguları, biri yakın tarihli (A), diğeri geçmişten (B) iki örnek ile açıklayabiliriz.

A. *Arctic Sunrise* davası¹

Gizem Akhan, Greenpeace'in, "*Arctic Sunrise*" gemisiyle, Kuzey Buz Denizi'nde, Rus Gazprom şirketine ait petrol platformunda eylem yaptığında birçoğumuz Barents Denizi'nin nerede olduğundan dahi haberdar değildik. Adını, bir deniz kazası sonrası (1596), ekibiyle birlikte bütün bir kış hayatta kalabilme mücadelesi vermek zorunda kalmış olan Hollandalı Kaptan Barentzs'den alan bu deniz, bu yıl uluslararası hukukta bir soğuk dalga etkisi yaptı.

Olayların oluş ve gelişimini, öncelikle, basından öğrendik. 20 Eylül 2013 günü, birçok gazete ve medya yayını, içlerinde bir Türk'ün de bulunduğu otuz kişilik mürettebata sahip, Hollanda bandıralı ve *Greenpeace* ait "*Arctic Sunrise*" adlı bir geminin, Rus yetkililer tarafından durdurularak mürettebatının gözaltına alındığını ilk sayfalarından dünyaya duyurdular. Haberlere, olay sırasında çekilmesi başarılı olmuş birkaç fotoğraf da eşlik ediyordu. Bu fotoğraflarda, dev bir platforma tırmanan iki eylemci ve gemiye çıkan sahil güvenlik komandoları açık biçimde görülmektedir. *Greenpeace* üyeleri, petrol arama faaliyetleri sırasında yapılacak çalışmaların bölgenin eşsiz ve kırılgan çevre yapısını tehdit ettiğini söyleyerek Rus petrol tekeli *Gazprom* tarafından yürütülen bu projeye karşı çıkıyordu. Müdahale sırasında, sahil

¹ **Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi**, "*Arctic Sunrise*" davası, No.22, Hollanda Krallığı/Rusya Federasyonu.

güvenlik gemisinden, *Greenpeace* gemisinin çevresine ateş edildiği iddialar arasında bulunmaktadır.

Müdahalenin sonunda, gemide bulunan otuz kişi - ki 28'i *Greenpeace* üyesidir-, hepsi gözaltına alınarak Rusya'nın kuzeybatısında bulunan Mourmansk'a götürülürler. Amaçları *Arctic* bölgesinde enerji elde etme amaçlı işletmeye karşı çıkmak olan ve bu amaçla da platform üzerinde bir afiş asma eylemi yapmayı seçen eylemci grubunu, nihayetinde, üç ay sürecek bir tutukluluk, yoğun bir diplomasi süreci ve hukuksal girişim trafiği beklemektedir.

Hollanda Krallığı, 21 Ekim 2013 tarihinde, *Greenpeace*'in *Arctic Sunrise* adlı gemisinin Hollanda bandıralı olması nedeniyle, gemiye yapılmış olan müdahalenin Rusya'nın açık denizde seyir özgürlüğünü, dolayısıyla uluslararası deniz hukuku kurallarını ihlal ettiği iddiasıyla, doğan hukuksal sorunun çözümü için, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'ne (bundan sonra "UDHM" olarak anılacaktır) başvuruda bulunur². Başvuru, öncelikle, "geçici tedbirler alınması" amacı taşımaktadır. Karara bağlanması talep edilen geçici tedbirler, tutuklu bulunan mürettebatın salıverilmesi ve gemiye tekrar seyir imkânı tanınması yönündeki isteklerdir.

Rusya, UDHM önündeki bu prosedürde, Mahkemenin yargılama yetkisine itiraz ederek yargılamaya katılmaktan imtina eder. Bu sırada, Rus yargı yetkilileri, mürettebatı ve eylemcileri, denizde korsan faaliyetlerde bulunma (ki Rus hukukuna göre cezasının 15 yıl olduğu belirtilmekte), *hooliganisme* (serserilik/saldırganlık/eşkıyalık, 7 yıl hapis) gibi suçlarla suçlama girişimlerine devam ederler ve *Greenpeace* eylemcilerini, kaptan dahil, tutuklu olarak alıkoyarlar.

Rusya'nın eyleme karşı gösterdiği tepkinin büyüklüğü ne kadar şaşırtıcı ise, mürettebatta onlarca farklı uyruktan eylemci bulunmasına rağmen, Hollanda hükümetinin UDHM önündeki prosedürü kullanarak, ivedilikle, bir hukuksal mücadele başlatabilmiş olması da bir o kadar

---

² UDHM, resmi Web sitesi için, bkz. <https://www.itlos.org>

dikkat çekicidir. Böylelikle, Hollanda, uluslararası hukukun başlıca lokomotiflerinden biri olduğunu bir kez daha göstermiş olmaktadır. Hatırlamak gerekir ki, Hollanda, yürüttüğü hukuk politikasının gereği anlamında, birçok uluslararası hukuk kurum ve kuruluşları ve yargı mercilerine ev sahipliği yapan bir ülkedir. Rusya aleyhine birçok protestoya neden olan bu olay, birkaç ay boyunca diplomatik ve uluslararası politik hayatı meşgul etti. Barış ödülü sahipleri tarafından Rusya Devlet Başkanı'na yazılan mektuplar, ikili resmi görüşmeler sırasında konu ile ilgili özel başlıkların açılması, bu gösterilen protesto eylemlerine örnek olarak anılabilir.

Bilindiği üzere, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin (“BMDHS”) 290. Maddesi, “Geçici Tedbirler” konusunu düzenlemektedir. Buna göre uyuşmazlığın havale edilmekte olduğu bir tahkim divanı kuruluncaya kadar tarafların üzerinde anlaşığı herhangi bir mahkeme veya yargı yeri, geçici tedbir talebi tarihinden itibaren iki hafta içinde; eğer böyle bir anlaşmaya varılmamışsa, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, kurulacak mahkemenin *prima facie* yetkili olacağı ve durumun acili yetinin gerekli kıldığı görüşüne varırsa, geçici tedbir emredebilir. Az sonra açıklanacağı üzere, taraflar arasında başka bir yargı mercii üzerinde bir anlaşma olmadığı için, UDHM bu davaya bakabilmiştir. Hollanda Krallığının Rusya aleyhine, Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi'ne, tahkim mahkemesi kuruluna kadar, geçici tedbir tesisini temin amaçlı başvurusu üzerine, dava 22 numaralı Dava olarak kayıt edilir ve “Arctic Sunrise” olarak adlandırılır.

Not etmek gerekir ki, Rusya, 26 Şubat 1997 tarihinde Birleşmiş Milletler Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesini³ (“BMUDHS”) imzalarken yapmış olduğu bildirimle, ülkesel yetki veya egemenlik hakkının kullanımı neticesi olan zorunlu infazın konu edildiği ihtilaflarda, hukuken bağlayıcı kararlar oluşturacak uyuşmazlık çözüm prosedürlerini kabul etmediğini bildirmişti. Rusya, Mahkeme önündeki prosedürde, bu

---

³ 16 Kasım 1994 tarihinde yürürlüğe giren bu Sözleşme, “Montego Bay Sözleşmesi” olarak anılır (Birleşmiş Milletler Andlaşmalar Külliyyatı., vol. 1835, s. 3.).

bildirimine atf yaparak Hollanda tarafından *Arctic Sunrise* gemisi hakkında girişilen tahkim prosedürünü kabul etmediğini bildirdi. Rusya, ayrıca geçici tedbir tesisi talebinde bulunulan prosedüre de katılmayacağını belirtti.

Ancak, Mahkeme, 6 Kasım 2013 tarihli duruşması sonrası, 22 Kasım 2013 tarihinde, Rusya'nın savunmalarını, konulan rezervin sadece bilimsel araştırmalar ve balıkçılık yönünden olduğunu tespitle ret etti ve geçici tedbir konusunda karar verdi. Mahkeme bunu yaparken, öncelikle, Rusya'nın, Mahkemenin yargı yetkisi konusundaki itirazlarını değerlendirdi. Daha sonra, kendisine savunma ve prosedüre katılma hakkı verilen Rusya'nın, böyle bir durumda, Mahkeme önünde prosedüre katılmayarak, Mahkemenin yargılama yapmasına ve geçici tedbirlere hükmetmesine engel olamayacağı sonucuna vardı.

Mahkemenin daha sonraki incelemesi ise, Hollanda tarafından öne sürülen hukuki sebepler üzerinedir. Bunlar münhasır ekonomik bölge, bu bölgedeki suni adalar ve yapılarla ilgili hükümler, açık deniz serbestliği, ziyaret hakkı gibi BMUDHS'ni ilgilendiren konulardadır. Mahkeme, taraflar arasında ihtilaf yaratan bu hükümlerin tahkim mahkemesini kurma yönünden, ilk incelemede, yeterli olduğunu dikkate alarak geçici tedbir verme konusunda kendini yetkili bulmuştur⁴. 3 milyon 600 bin avro teminat karşılığı geminin ve mürettebatın serbest bırakılmasının, gerek geminin gerek mürettebatın, Rusya Federasyonu'nun ülkesel yetki alanı dışına çıkmalarının sağlanmasına tedbiren karar vermiştir. İstenen teminat yatırılmış ve Rusya neticede, iç hukukta bulunduğu bir çözüm yoluyla mürettebatın teker teker tutukluluk hallerine son vermiştir. Halen prosedür, Mahkeme önünde devam etmektedir.

Her ne kadar Rusya, UDHM önündeki bu yargılama prosedürüne katılmamış ve mahkemeyi tanımama kararlılığını ısrarla göstermiş de olsa, Mahkemenin, tutuklu mürettebatın teminat karşılığı serbest bırakılması

---

⁴ Bkz, UDHM'nin 22 Kasım 2013 tarihli geçici tedbir talebi konusundaki ara kararı: https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no.22/Order/A22-Ord_22_11_2013_orig_Fr.pdf

kararından sonra Rus yetkililerin giriştiği çabalar (af ilanı yoluyla tutukluların serbest bırakılmasını sağlama gibi) bu kararın etkisi altında yapılmıştır. Bu durumda Rusya'nın, gösteriye müdahale tarzı ve yöntem seçimi ile gerçekte sadece bir politik mesaj vermek istediği düşünülebilir. Zira tutuklulukların salıverilmeleri ve Rusya dışına çıkabilmelerine imkân tanınması, UDHM'nin verdiği geçici tedbir konulu ara kararı sonrası olmuştur. Ancak özel af yasası çıkararak durumu düzeltebilen Rusya için, olayların başından beri geliştirdiği reaksiyon, ancak, uluslararası arenada politik bir tavır ve uluslararası alanda siyasi gövde gösterisi olarak yorumlanabilir. Neticede uluslararası bir mahkemenin iradesine karşı gelmemiş, ama bir yandan da yapmak istediğinden de alıkonmamıştır. Ne tesadüftür ki, yıllar önce Fransa, benzer davranışları, aynı kaptan yönetimindeki (*Arctic Sunrise*'in Kaptanı Peter Willcox) ve yine Greenpeace'a ait bulunan *Rainbow Warrior* adlı geminin bombalanması olayı ve devamında göstermiş idi.

B. Rainbow Warrior davası

Rainbow Warrior davası olarak anılan olaylar, 1985 yılında başlar. Bir başka deyimle, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın, Fransa'nın Pasifik Okyanusu'nda giriştiği nükleer denemelere ilişkin başlattıkları hukuksal mücadeleden-ki bu konu ⁵ Uluslararası Adalet Divanı'na kadar götürülmüştür- yaklaşık 15 yıl sonra.

⁵ Bu konuda, bkz. Thierry HUBERT, “Les arrêts du 20 decembre 1974 relatifs aux Essais nucléaires français et les relations de la France avec la Cour internationale de justice”, *Annuaire français de droit international*, 1974, Vol. 20, no. 20, ss. 286-298.

Olaylar, 10 Temmuz 1985 tarihinde, Fransa'nın yürüttüğü nükleer denemeleri protesto eylemi amacıyla, Auckland limanında bulunan Greenpeace ait *Rainbow Warrior* (*Gökkuşluğu Savaşçısı*) adlı geminin havaya uçurulması ile başlar. Gemi, gövdesine yerleştirilen iki adet manyetik bombanın patlamasıyla birkaç dakika içinde batmıştır. Olay gecesi, bir doğum günü kutlaması için güvertede otuz kişilik bir grup bulunmaktadır. Grup içinde yer alan bir Portekizli fotoğrafçı patlama sırasında hayatını kaybeder.

Bu olayın *James Bond* filmlerini aratmayacak ölçüde gizli istihbarat senaryoları barındırdığını düşünebiliriz ancak yine de film ölçüsünde başarılı olduğu söylenemez. Çünkü, daha soruşturmanın ilk saatlerinde limanda, terk edilmiş olarak bulunan bir bot ve ifadelerine başvurulmuş görgü tanıkları, şüpheleri bir "Fransız çift" üzerine çekmiş ve daha soruşturmanın ilk haftasında, -daha sonra Fransız gizli istihbarat görevlileri oldukları ortaya çıkan, "sahte çift"- , Dominique Prieur et yüzbaşı Alain Mafart, gözaltına alınmış ve haklarında adam öldürme suçlamasıyla dava açılmıştır. Yeni Zelandalı yetkililer, bombalama eylemine karışan diğer Fransız istihbarat görevlilerini de tespit eder ve haklarında uluslararası arama ve yakalama kararı çıkarır.

François Mitterrand'ın Cumhurbaşkanı olduğu yıllardır. Basında çıkan söylentiler öncelikle yalanlanır, daha sonra Mitterrand, bir soruşturma komisyonu kurulması kararı alır. Ancak komisyonun verdiği raporlarda, önce olayı açıkça üstlenecek ifadelerden kaçınılır; raporda istihbarat görevlilerinin faaliyetleri, sadece "*Greenpeace içine sızma hareketi*" olarak tanımlanır. Fakat arka arkaya çıkan deliller, daha sonra, bu rapordan geri adım atılmasına ve bombalama eyleminin bizzat Fransız istihbarat servisi işi olduğunun Başbakan tarafından resmen kabulüne kadar gider. Savunma Bakanı ve İstihbarat Servisi'nin başındaki amiral istifa eder. Buna karşın, olaylar, uluslararası hukuk ve davalar yönüyle yıllarca sürer. Başlatılan prosedürler bugün, uluslararası hukukta Devletlerin uluslararası hukuktaki sorumlulukları konusunda gönderme

yapılan önemli kararlara sebep olur⁶. Bu süreç içinde, özellikle Fransa tarafından kararlılıkla sürdürülen “*sahte Turenge çifti*”ni koruyucu tavırlar, çiftin adadan ayrılarak Fransa’ya dönüşlerinin organizasyonu gibi, uluslararası hukuk kuralları ihlalleri ile doludur:

22 Kasım 1985 tarihinde, Yeni Zelanda tarafından yangın ve kastın aşılması suretiyle adam öldürme suçlarıyla, 10 ve 7 yıl hapis cezasına çarptırılan Turenge çifti, Yeni Zelanda ile Fransa arasında varılan anlaşma gereği, Temmuz 1986 da Fransız Polinezyas’ında bulunan bir adaya transfer edilmek ve orada üç yıl boyunca gözlem altında tutulmak üzere Fransız yetkililere teslim edilir. Bu BM Genel Sekreteri ile sağlanan bir anlaşma neticesidir. Yine bu anlaşma gereği Fransa bombalama eyleminden ötürü Yeni Zelanda’dan resmen özür dileyecek, Yeni Zelanda’ya 7 milyon dolar, Greenpeace’e 6 milyon dolar tazminat ödeyecektir. Bu anlaşmanın içinde Fransa tarafından Yeni Zelanda’nın et ihracatı konusuna dair vereceği desteğe ilişkin hükümler dahi bulunmaktadır.

Ancak Turenge’ler, gözlem altında tutulmaları kararlaştırılan adada yaklaşık üç yıl geçirirler. Sağlık vb. sebeplerle Fransa, ülkeye dönüşlerini sağlar. Doğal olarak bu yeni bir diplomatik krizdir çünkü bu dönüş kararından Yeni Zelandalı yetkililer haberdar edilmemişlerdir. Olayların bu kısmı da, tam yirmi dört yıl önceki, 30 Nisan 1990 tarihli Yeni Zelanda/Fransa uluslararası tahkim mahkemesi kararını getirir. Bu karar da, beklendiği gibi, Fransa’nın uluslararası hukuk kurallarını ihlal ettiğini tespit eden ve ayrıca bir parasal fon oluşturulmasına öngören bir tahkim mahkemesi kararıdır⁷.

---

⁶ Bkz. Örneğin, Devletlerin uluslararası sorumluluğu üzerine, Cemalettin KARADAŞ, *Uluslararası Deniz Hukukunda Açık Denizlerin Serbestliği İlkesi*, Mavi Marmara, Ankara, Usak Yayınları, Aralık 2013.

⁷ Jean CHARPENTIER, “L’affaire du Rainbow Warrior: la sentence arbitrale du 30 avril 1990 (Nouvelle Zélande c. France)”, *Annuaire français de droit international*, 1990, Vol. 36, ss. 395-407.

II) Denizde korunan taraf, birey

Çevre eylemlerinin, neticeleri itibarıyla, temel haklarla ilintisi çok açık ortadadır. Çevre ile ilgili olarak yapılan bir gösteri, eylem ve bu eyleme vaki bir müdahale birçok temel hakkın devreye girmesine neden olur. Geçmişte yaşanmış olaylarda yaşam hakkına kadar uzanan müdahaleler olduğunu gördük. Bireyin denizde gerçekleşen çevre eylemleri sırasında uluslararası hukukta korunan hakları, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına dair Sözleşmesi (bundan sonra, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi" veya "AİHS") örneği ışığında⁸ iki temel hak üzerinden incelenecektir: özgürlük ve güvenlik hakkı (AİHS, 5. Madde) (A) ve toplantı özgürlüğü (AİHS, 11. Madde) (B).

A. AİHS 5. Madde⁹

Genelde, gösteriler sırasında veya sonrasında kişilerin özgürlük ve güven hakkına dönük sınırlandırmalar, müdahalelerde en sık rastlanan örneklerdir.

⁸ Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına dair Sözleşme, Avrupa Konseyi, 4 Kasım 1950.

⁹ AİHS, Madde 5 : "Özgürlük ve güvenlik hakkı

1. Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:
  - a) Kişinin, yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş mahkûmiyet kararı sonrasında yasaya uygun olarak tutulması; b) Kişinin, bir mahkeme tarafından yasaya uygun olarak verilen bir karara uymaması sebebiyle veya yasanın öngördüğü bir yükümlülüğün uygulanmasını sağlamak amacıyla yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;
  - c) Kişinin bir suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin bulunduğu veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu kanaatini doğuran makul gerekçelerin varlığı halinde, yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulması;
  - d) Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği tutulması veya yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yasaya uygun olarak tutulması;
  - e) Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması; Kişinin, usulüne aykırı surette ülke topraklarına girmekten alıkonması veya hakkında derdest bir sınır dışı ya da iade işleminin olması nedeniyle yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;(...)

Gerek uygulanacak bir gözetim veya buna gerek dahi kalmadan basit bir müdahale ile bireylerin denizde eylem yapması engellenebilir. Peki denizde gerçekleşen bu olaylarda Sözleşme uygulanacak mıdır?

Bu konuda hiç tereddütsüz evet demek gerekir. Sözleşmenin 1. Maddesi Devletin yargı yetkisinden bahseder ve bu dar anlamda ülkesel yetkiyi aşan bir yoruma açıktır. Konu ile ilgili birçok içtihat arasında örneğin *Hirsi Jamaa/ İtalya* başvurusu anılabilir.

Eyleme müdahale, yani gösteriyi engelleme tek başına, bireylerin düşünce özgürlüğüne, kişilerin toplantı özgürlüğüne dönük müdahale olarak değerlendirilir. Burada hemen belirtmek gerekir ki, uluslararası insan hakları hukukunda bu özgürlüklerin, mutlak haklardan olmadıkları için, hukukun gerektirdiği şartlar içinde sınırlandırılabilir özellikleri vardır. Dolayısıyla sadece hakka müdahale edildiği ve kısıtlandığı için bu hak ihlal edilmiş olmayacaktır. İhlali taşıyacak sebepler, müdahalelerin gereklilikleri ve ölçülülükleri konusundaki değerlendirmelerde yoğunlaşır.

Sözü geçen temel haklara müdahale, bir dizi denetim ölçütüne tabi tutulacaktır. Örneğin, özgürlük ve güven hakkı söz konusu ise, yani olayda eylemcinin özgürlüğüne dönük bir müdahale var ise, öncelikle, bu gözetim veya tutuklamanın AİHS 5 1 c)' ye göre yetkili bir adli mercii önüne çıkarmak amacı içinde olması gerekir. Amacın bu yönde olması da tek başına yeterli olmayacaktır. Ayrıca bir hukuki sebebin/hukuksal dayanağın da bulunması gerekir. Biz buna “yasallık ölçütü” demektediriz. Bir hukuksal dayanağın bu ölçütü sağlamasının koşulları ise; kuralın *belirgin, öngörülebilir olması*, hukuki yardım almayı zorunlu kılsa bile, *anlaşılabilir* olmasını gerektirir¹⁰.

Uluslararası hukukta, *bayrak devletinin münhasır yetkisi* ana kuralının istisnaları vardır. En klasik örneği, deniz haydutluğu konusundadır. Bunun dışında, Sözleşmelerle de istisnalar getirilebilir: çift taraflı yazılı anlaşmalar, bölgesel anlaşmalar bu istisnaları mümkün kılar.

---

¹⁰ Özellikle bkz., *Amuur/Fransa*, 19776/92, 25 Haziran 1996, *Steel ve diğerleri/Birleşik Krallık*, 23 Eylül 1998, § 54, 1998-VII, *Baranowski/Polonya*, no. 28358/95, §§ 50-52, CEDH 2000-III, et *Ječius/Litvanya*, no. 34578/97, § 56, CEDH 2000-IX.

AİHM göre, eğer böyle bir yazılı anlaşma yok ise, örneğin uluslararası bir suç olarak kabul edilen açık denizde uyuşturucu ticareti söz konusu bile olsa, Devletlerin münferit sözlü anlaşmaları (yani bayrak devletinin olay üzerine sözlü onayı) başka bir devlete ait olup açık denizde olan bir gemide bayrak devleti dışındaki bir devlete gözaltı için yasal dayanak sağlamamaktadır (*Medvedyev ve diğerleri/Fransa*, BD, 3394/03 29/03/2010). Uluslararası hukuk buna müsaade etmemektedir. Devletlerin münferit sözlü anlaşmaları bu kriterleri sağlamadığından bayrak devleti dışındaki bir devletin (deniz haydutluğu gibi teamül kuralı olanlar hariç) uluslararası niteliği olan bir suçta gözaltına alma yetkisi yoktur. İstisnası yazılı uluslararası andlaşmalardır.

Böyle bir yetkiye dayalı yasal bir dayanak olduğunu varsaysak dahi, önleyici/ tedbir amaçlı olarak kişiler gözaltına alınabilir mi? Bu soruya kesin olarak hayır yanıtını vermek gerekecektir. Zira gerçekleşmesi kuvvetle muhtemel ve zarar boyutu önemli olan bir suça müdahale ile, bir suçu önleme amaçlı müdahale birbirinden farklıdır. Böyle önleyici, tedbir amaçlı gözaltı halleri açık olarak kişi özgürlük ve güvenlik hakkını ihlal etmektedir. *Arctic Sunrise* davasına konu olan olaylarda, Rus yetkililerin müdahale ve gözaltı gerekçelerinden birini, "petrol arama alanında güvenlik tedbirlerini" uygulamak olduğu, hatırlanacak olursa, özgürlük ve güvenlik hakkının önleyici gözaltı kavramı altında ele alınması uygun düşecektir.

Almanya'da, 2007 yılında yapılan bir G8 zirvesi sırasındaki polis müdahalesinin konu olduğu bir başvuruda, AİHM tarafından, önleyici gözaltı işleminin Sözleşmedeki haklara uygunluğu konusu ele alınmıştır¹¹. Polis tarafından, 25 bin göstericinin katılımının beklendiği, bunların yüzde onunun şiddet içeren davranışlarda bulunacağı bilgisi alınmış, nitekim şehir merkezinde bir ayaklanma gerçekleşmiş ve yüzlerce polis yaralanmıştır. Toplam 1112 kişi gözaltına alınmış, 628'i tutuklanma istemiyle hâkim önüne çıkarılmış ve 113 tutuklama kararı verilmiştir. Başvurucular zirvenin yapılacağı şehirdeki gösterilere katılmak için

---

¹¹ AİHM, *Schwabe ve M.G. /Almanya*, 8080/08, 8577/08, 01/12/2011.

buldukları parkta kimlik kontrolünün sonrasında gözaltında alınmış ve altı gün boyunca da gözaltında tutmuşlardır. Aramalarda “Tüm tutulanlara özgürlük” (« Liberté pour tous les prisonniers ») et (“Hepsini derhal bırakınız” (“Libérez-les tous maintenant») şeklinde sloganlar içerir bandroller bulunmuştur. Mahkeme yapmış olduğu incelemede, 6 gün tedbir amaçlı gözaltında tutma yoluyla başvuruçulara uygulanan bu özgürlükten mahrum edici tedbirin, 5. Maddenin a ile f fıkralarından hiç birine girmediğini tespit etmiş ve 5. Madde'nin ihlal edildiğine karar vermiştir. Çünkü ancak bu hallerden birine girmesi durumunda kişi özgürlüğünden mahrum edilebilir. Herkesin özgürlüğe ve kişi güvenliğine hakkı vardır. Aşağıda belirtilen haller ve kanunda belirlenen yollar dışında hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.

Mahkeme netice olarak bu başvuruda, ilgiliye uygulanan gözaltıyı ne

- a. Kişinin yetkili mahkeme tarafından mahkûm edilmesi üzerine usulüne uygun olarak hapsedilmesi;
- b. Bir mahkeme tarafından kanuna uygun olarak verilen bir karara riayetsizlikten dolayı veya kanunun koyduğu bir yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamak için gözaltına alınması veya tutuklanması;

ne de,

- c. Bir suç işlendiği şüphesi altında olan veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olmak zorunluluğu inancını doğuran makul sebeplerin bulunması dolayısıyla, bir kimsenin yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere gözaltına alınması ve tutuklanması,

olarak görmüştü¹². Önleyici gözaltının hak ihlaline sebep vermeden uygulanabilir olması için, yakın ve belirli bir tehlikenin olması

---

¹²AIHS, Madde 5 : “Özgürlük ve güvenlik hakkı

1. Herkes özgürlük ve güvenlik hakkına sahiptir. Aşağıda belirtilen haller dışında ve yasanın öngördüğü usule uygun olmadan hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz:

gerekmektedir. Mahkeme, uygulanan tedbirdeki orantısızlığa vurgu yapmış, sadece afişlerin toplanması yeterli bir önlem olabileceken kişi özgürlüğüne getirilen bu kısıtlamanın aşırı olduğunu belirtmiştir.

B. AİHS 11. MADDE

Çevre konulu eylemlere uluslararası katılım artık alışkın olduğumuz bir sıklıkta görülmektedir. Çevre eylemlerinin uluslararası yönü, bir anlamda da, bu uluslararası katılımlar sayesinde.

Gerek uygulanacak bir gözaltı veya bir müdahale ile bireylerin denizde eylem yapması engellendiğinde, her halde, bireylerin düşünce özgürlüğü ve toplantı özgürlüğü sınırlandırılmış olmaktadır. Aynı özgürlük ve güvenlik hakkı gibi, toplantı özgürlüğü de mutlak haklardan değildir. Üstelik çevre hakkı da, Sözleşmenin açıkça korumakta olduğu bir hak değildir. Bu nedenle, ilk olarak kabul edilmesi gereken Devletlerin konu ile ilgili takdir haklarının bulunmasıdır. Ancak, bu takdir hakkının kapsamının geniş olduğu düşünülmemelidir. Denetim ve kontrolü, insan hakları denetleme mekanizmaları tarafından, konu ile ilgili içtihatlar ışığında yapılacaktır. Bu içtihatlar ne demektir?

İçtihatlara göre, toplantı özgürlüğü¹³, ifade özgürlüğüne göre¹⁴ -ki bu düşünce özgürlüğü ve haber alma verme özgürlüğünü de kapsar - özel

-
- Kişinin, yetkili bir mahkeme tarafından verilmiş mahkumiyet kararı sonrasında yasaya uygun olarak tutulması;
  - Kişinin, bir mahkeme tarafından yasaya uygun olarak verilen bir karara uymaması sebebiyle veya yasanın öngördüğü bir yükümlülüğün uygulanmasını sağlamak amacıyla yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması;
  - Kişinin bir suç işlediğinden şüphelenmek için inandırıcı sebeplerin bulunduğu veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olma zorunluluğu kanaatini doğuran makul gerekçelerin varlığı halinde, yetkili adli merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulması;
  - Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği tutulması veya yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yasaya uygun olarak tutulması;
  - Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, hastalığı yayabilecek kişilerin, akıl hastalarının, alkol veya uyuşturucu madde bağımlılarının veya serserilerin yasaya uygun olarak tutulması; Kişinin, usulüne aykırı surette ülke topraklarına girmekten alıkonması veya hakkında derdest bir sınır dışı ya da iade işleminin olması nedeniyle yasaya uygun olarak yakalanması veya tutulması; (...)

¹³ AİHS, Madde 11 "1. Herkes barışçı amaçlarla toplantılar yapmak, dernek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve bunlara

hükümdür. Bu nedenle, hukuksal değerlendirmeler toplantı özgürlüğü çerçevesinde yapılır. Çevre konusunda bir kaygının, bir toplanma yerinde ifadesi söz konusu olduğunda, konu ifade özgürlüğü kapsamında değil, daha çok *lex specialis* durumunda olan toplantı özgürlüğü kapsamında değerlendirilecektir.

Ancak bir gösteride, bir bildiri okunmasından ötürü verilen cezanın ya da yasal olmayan bir örgütün liderine destek mitingine katılmaktan ötürü alınan cezanın konu edildiği kimi başvurularda, ihlal iddialarının, AİHM tarafından, ifade özgürlüğü (Madde 10) kapsamında değerlendirildiği de görülmektedir. Olayların hukuksal nitelendirmesini nihayetinde Mahkeme yapacaktır. Ve eğer bir başvuru, fikirlerini beyan etmek üzere gitmiş olduğu bir gösteriye katılımının engellendiğini belirtiyorsa, başvurusu 11. Madde, yani toplantı özgürlüğü kapsamında değerlendirilecektir.

Sırasıyla, dikkat edilecek noktalar şu şekilde belirtilebilir:

- Toplantı özgürlüğünün söz konusu olup olmadığı saptandıktan sonra, bu hakka bir müdahale olup olmadığının belirlenmesi gerekir. Kişilerin gösteriye katılımını fiziksel olarak engellemek bir müdahaledir.

---

katılmak haklarına sahiptir. 2. Bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda zorunlu tedbirler niteliğinde olarak; ulusal güvenlik, kamu güvenliği, barış ve düzenin sağlanması ve suç işlenimin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu madde, bu hakların kullanılmasında silahlı kuvvetler ve güvenlik güçleriyle devletin idare mekanizmasında görevli olanlar hakkında yasal sınırlamalar konmasına engel değildir”.

¹⁴ AİHS, Madde 10 : “1. Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğünü, kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir. 2. Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, asayişsizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının ün ve haklarının korunması, gizli kalması gereken haberlerin yayılmasına engel olunması, veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için kanunla öngörülen bazı formalitelere, şartlara, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir”.

- Hukukça (sözleşme ile) korunan bir hakkın mevcut olması gerekmektedir. Denizde barışçıl gösteri yapmak uluslararası hukuka uygun bir durumdur. Zira uluslararası hukuk, toplantı özgürlüğü kapsamına şiddet içeren gösterileri almaz¹⁵. Göstericilerin barışçıl olmayan amaçlar içinde olması, şiddet gösterisine dönüştürme niyetlerinin çok açık bir biçimde ortaya konması ile mümkündür. Sadece bir şüphe veya risk olduğu düşüncesi, bu hakka müdahaleyi geçerli kılmaz. Somut ve inandırıcı delillerle böyle bir yakın tehlikenin olduğunun ortaya konması gerekmektedir. Örneğin, gösteriye katılacak olanlar arasında şiddet eğilimli grupların bulunacağı bilgisine sahip olan polisin, barışçıl gösteri yapma amacına aykırılığa dair başkaca delil olmayan durumlarda, bir grubun, "Tutuklu/hükümlülere özgürlük" veya "Onları bırakınız" tarzında pankartlar taşıdıkları için gösteriye katılımlarını engellemesi, barışçıl gösteri yapma hakkına yapılmış haksız bir müdahaledir; hukuka uygunluğunun kontrol edilmesi gerekmektedir¹⁶.
- Dolayısıyla 11. Maddenin ikinci fıkrasındaki hükme uyulması gerekecektir. Yani: Bu müdahaleye yasa tarafından öngörülmüş olmalıdır; 2. Fıkarda yazılı meşru amaçlar için olmalıdır ve demokratik toplumlarda gerekli olacak ölçüde bir müdahale olmalıdır;
  - i. Yasallık incelemesinde müdahalenin yasal bir dayanağını aramak gerekecektir. Bunu, uluslararası hukuk kurallarına göre yapacağımızı, 5. Madde içtihadı söylemektedir. Toplantı özgürlüğünde de durum değişmeyecek ve açık denizde toplanmaya müdahalenin uluslararası hukukta bir düzenlemesi olup olmadığı araştırılacaktır. Eğer böyle uluslararası hukuk kuralı bulunmaz ise, diğer kriterlere

---

¹⁵ AİHM, *Stankov et Organisation Macédonienne Unie Ilinden/Bulgaristan*, 29221/95 et 29225/95, § 77, CEDH 2001-IX.

¹⁶ *İbidem*.

bakmaya gerek kalmadan toplantı hakkının ihlal edildiği ilan edilebilecektir.

- ii. Meşru amaç; genelde kolay ispatlanabilir olan bu durum kanımca, *Arctic Sunrise* davasında ciddi bir sorun olarak gözükmektedir. Çünkü meşru amaç, burada, suni bir biçimde yaratılmıştır. Deniz haydutluğu, eşkıyalık hatta uyuşturucu bulundurma gibi, şartlara göre değişen bir sebep müdahale sebebi olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla meşru amacın ortaya konması/ispatlanması bile bu durumda güç gözükmektedir.
- iii. En son inceleme noktası, “demokratik toplum içinde gerekli” olması kriteridir ki, örneğin, “*Arctic Sunrise*” olayında, değerlendirmenin bu aşamaya kadar gelebilecek olması bile ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Bu ölçütün uygulanması, denizde, hele açık denizde gerçekleşen bir eyleme müdahale eden bir Devlet yönünden, bu güne kadar yapılan yorumlardan biraz daha farklı bir yorumu gerektirecektir. Çünkü olay, özellikleri gereği, artık herhangi bir ulusal topluluğu değil, küresel boyutuyla konu, *uluslararası topluluğu* ilgilendirmektedir. Devletin yaptığı müdahalede, bu anlamda, uluslararası topluluğa dönük bir müdahale olmaktadır. Bu nedenle, Sözleşmenin 10/2. ve 11/2. Maddeleri gereği, “Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak” sınırlanabileceğinden, *uluslararası topluluğun* özelliklerinin de dikkate alınması gerekecektir. İnsanlığın ortak mirasını oluşturan denizlerin korunma zorunluluğu, bugün tüm toplumları, bir diğer ifadeyle, insanlığı ilgilendiren bir konudur ve bunun küresel düzeyde tartışılması, konuşulması ancak düşünce/ifade ve toplantı özgürlüğü aracılığıyla mümkündür.

Sorunun önemi ve uluslararası topluluğun ortak kaygı konusunu oluşturması, bu hakka dönük müdahalelerin

gerekliliği konusunda Devletin takdir hakkına da *dar yorum* yaklaşımını gerektirecektir. Benzer şekilde, uluslararası topluluk düzeni içinde böyle bir müdahalenin gerekliliği incelenirken emredici bir ihtiyacın var olup olmadığına bakılacaktır.

- iv. Değerlendirmelerde, ayrıca, orantılılık ölçütü kullanılacak, bir diğer anlamıyla, kullanılan yöntemin, sağlanması istenen meşru amaca uygun olup olmadığı incelenecektir. Bu incelemede, kullanılan araçlar (gözaltı, tutuklama, ceza) değerlendirmeye alınacak; tedbirlerin ağırlığı veya aşırılığı, ihlal saptamalarına neden olacaktır. Bir diğer inceleme noktasını da, müdahale eden devletin sunduğu nedenler oluşturmaktadır. Bu nedenlerin de her halde *uygun ve yeterli olması* gereklidir.
- v. Şiddet eğilimi olan grupların katılımı riski karşısında, kamu güvenliğini/katılımcıların güvenliğini sağlama amacının gerekliliği; bu amaca ulaşmanın güçlüğü ve meşruluğu; yetkililerin duydukları kaygının yerindeliği kabul edilmeli ; ancak, çevresindekileri şiddete sevk edici davranışlar içinde olmayan kişilerin, G8 zirvesi gibi, kamuyu ilgilendiren konular söz konusu olduğunda, ölçüsüz bir tedbirle, toplantı özgürlükleri kısıtlanmamalıdır. Aksi halde bu durum, 11. Madde'nin ihlal edilmesi demek olacaktır.

Uluslararası hukuk içtihatları göstermektedir ki, Devletlerin gerek ülkesel yetki sahalarında gerekse açık denizlerde *barışçıl çevre eylemcilerine* müdahalesi uluslararası hukuku ihlal eden bir davranış olacak ve Devletlerin çeşitli düzeyde sorumlu tutulmaları ile sonuçlanacaktır.

Dileriz ki, Devletler, denizlerde barışçıl gösteriler söz konusu olduğunda, BM Şartının 2. Maddesinin işaret ettiği “ iyi niyet” kavramı içinde hareket eder ve uluslararası barışı ve huzuru bozmayacak tepkileri ortaya koymanın yollarını bulurlar.

KAYNAKÇA

- Jean CHARPENTIER, “L’affaire du *Rainbow Warrior* : la sentence arbitrale du 30 avril 1990 (*Nouvelle Zélande c. France*)”, *Annuaire français de droit international*, 1990, Vol. 36, ss. 395-407.
- Thierry HUBERT, “Les arrêts du 20 décembre 1974 relatifs aux Essais nucléaires français et les relations de la France avec la Cour internationale de Justice”, *Annuaire français de droit international*, 1974, Vol. 20, no. 20, ss. 286-298.
- Cemalettin KARADAŞ, *Uluslararası Deniz Hukukunda Açık Denizlerin Serbestliği İlkesi*, Mavi Marmara, Ankara, Usak Yayınları, Aralık 2013.
- Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına dair Sözleşme*, Avrupa Konseyi, 4 Kasım 1950, STCE No. 5.
- Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi* (“Montego Bay Sözleşmesi”), Birleşmiş Milletler Andlaşmalar Külliyyatı., vol. 1835, s. 3.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), *Amuur/Fransa*, 19776/92, 25 Haziran 1996.
- AİHM, *Steel ve diğerleri/Birleşik Krallık*, 23 Eylül 1998, § 54, 1998-VII.
- AİHM, *Baranowski/Polonya*, no. 28358/95, §§ 50-52, CEDH 2000-III.
- AİHM, *Ječius/Litvanya*, no. 34578/97, § 56, CEDH 2000-IX.
- AİHM, *Schwabe ve M.G. /Almanya*, 8080/08, 8577/08, 01/12/2011.
- AİHM, *Stankov et Organisation Macédonienne Unie Ilinden/Bulgaristan*, 29221/95 et 29225/95, § 77, CEDH 2001 -IX.
- Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi, "*Arctic Sunrise*" davası, No.22, Hollanda Krallığı/Rusya Federasyonu.
- UDHM: <https://www.itlos.org>
- AİHM: <http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>